

Actief burgerschap in het GO!

Een doordachte gestructureerde benadering.

PBD-GO!

Sinds de modernisering van het SO gaan we in de basisvorming – in elke finaliteit – aan de slag met burgerschap. Sleutelcompetentie 7 (burgerschap) beoogt de bereidheid en het vermogen te stimuleren om als kritische burger bij te dragen aan de samenleving. Doelen van deze sleutelcompetentie richten zich daarom op volgende **pijlers van burgerschapseducatie**:

samenleven in en deelnemen aan een democratische samenleving	samenleven in en deelnemen aan een pluriforme samenleving	beargumenteerde, geïnformeerde en constructieve dialoog
democratie – actief participeren	identiteit – diversiteit	maatschappelijke thema's
07.01	07.02 en 07.03	07.04

Deze tekst richt zich zowel op leraren, directies als beleidsteams en dient als leidraad voor het kwalitatief vormgeven van burgerschapsonderwijs binnen de eigen schoolcontext.

WAAROM is het werken aan burgerschap belangrijk?

Het inzetten op het ontwikkelen van sociale, maatschappelijke en politieke competenties is zonder meer belangrijk. Jongeren groeien op in een complexe tijd: er zijn heel wat uitdagingen voor de toekomst, er is strijd om identiteit en cultuur, er is twijfel over het functioneren van de democratie en internationale conflicten nemen toe. Vertrouwen in anderen, in de veerkracht van de democratie en in democratische waarden en spelregels zijn meer dan ooit van belang.

Het GO! kijkt vanuit een open blik en vanuit een positief mensbeeld. Hierop inzetten sluit daarenboven nauw aan bij de belangrijkste GO! waarden. Het is het DNA van ons onderwijsnet: het [PPGO!](#) streeft 'naar de ontwikkeling van de totale persoonlijkheid van leerlingen, onder meer door het ontwikkelen van een democratisch bewustzijn en het kritisch denkvermogen'. Die opdracht is belangrijker dan ooit, nu de samenleving in toenemende mate gekenmerkt wordt door veranderingen. De school kan het verschil maken door doordacht te focussen op burgerschap en jongeren zo – vanuit een veilige en realistische oefenplaats - te ondersteunen in hun groeiproces.

In GO! Strategisch plan 2030 krijgt persoonlijke ontwikkeling een centrale plaats als een belangrijke voorwaarde om de GO! poolstervisie tot stand te brengen. Dé favoriete leergemeenschap, voor iedereen gepersonaliseerd, spiegel en bouwsteen van de samenleving, kan namelijk niet zonder elk aspect van de toekomstige burger binnen deze samenleving te ontwikkelen.

HOE geven we burgerschapsonderwijs effectief vorm?

Vanuit het werken aan doelen van het **leerplan** koesteren we de ambitie om geïnformeerde, kritische en actieve burgers te vormen. Daarom is het essentieel om planmatig en doordacht te werken aan burgerschap.

Om dit waar te maken, adviseren we om via een **whole school approach** (schoolbrede benadering) burgerschap in het curriculum te verankeren. Dit betekent dat er zowel in de klas als op schoolniveau gewerkt wordt aan burgerschap én dat er ook kansen buiten de schoolgrenzen gegrepen worden.

Klasniveau: We besteden 30 lestijden over de graad om doelen van het leerplan te realiseren. Hierdoor bewaken we expliciete oefentijd voor de sociaalwetenschappelijke leerinhouden die het werken aan burgerschap typen.

In de voldoende gerichte tijd en ruimte die wordt vrijgemaakt om burgerschapscompetenties bij leerlingen te versterken, is het essentieel om aandacht te besteden aan betekenisvolle linken tussen doelen burgerschap en andere doelen in het curriculum. Hoe organiseert de school in de lessentabel de samenhang tussen burgerschap en andere sleutelcompetenties? Hieraan aandacht besteden, biedt kansen om maatschappelijke thema's en actuele problemen vanuit verschillende perspectieven te verkennen en hierover in dialoog te gaan. De tabel op de volgende pagina geeft enkele voorbeelden rond kwaliteitsvolle samenhang¹.

¹ Meer inspirerende voorbeelden rond horizontale samenhang vind je in de vakkenruimte PBD-GO! Burgerschap SO en in de doelenfiches in de GO! Navigator.

Competenties op het vlak van lichamelijk, geestelijk en emotioneel bewustzijn en gezondheid (SC 1) & Sociaal-relatieve competenties

Het verruimen van inzicht in identiteitsvorming en het versterken van het vermogen om eigen grenzen en die van anderen te respecteren, kunnen worden bereikt door de doelstellingen van burgerschap (07.02 en 07.03) te realiseren in samenhang met doelen van SC 1 en SC 5. In de leerplandoelstellingen van SC 1 en SC 5 wordt 'identiteit' als een impliciet kenniselement gezien om de leerplandoelen te realiseren. Identiteit is dus een onderdeel van mentaal welbevinden (SC01) en het omgaan met grenzen en grensoverschrijdend gedrag (SC05, subdoel 02). Het verdiepen van inzicht in de eigen identiteitsvorming heeft een directe invloed op het mentale welzijn en kan bescherming bieden tegen pestgedrag en sociale uitsluiting. Een sterker gevoel van de eigen identiteit bevordert weerbaarheid tegen negatieve invloeden en vergroot empathie door een beter begrip van persoonlijke grenzen. Dit vergemakkelijkt het herkennen en respecteren van grenzen bij anderen.

Nederlands (SC 2) en andere talen (zowel in de basisvorming (SC 3) als in het specifiek gedeelte (bv. Duits))

Literatuur versterkt het empathisch vermogen van jongeren, geeft ze meer inzicht in wie ze zelf zijn en verhoogt hun interculturele competentie door hen te laten kennismaken met diverse perspectieven, ervaringen en culturele achtergronden. Het lezen van verhalen moedigt reflectie aan over de complexiteit van identiteit en de diversiteit binnen de samenleving.

Historisch bewustzijn (SC 8):

Het zesde leerjaar historisch bewustzijn in doorstroom- en dubbele finaliteit behandelt de hedendaagse tijd. Daarom is een integratie van doelen van beide sleutelcompetenties vooral hier zinvol. Het maakt het mogelijk om onderwerpen of thema's die in burgerschap aan bod komen (bv. democratie, mensenrechten, ongelijkheid), te linken aan historisch bewustzijn zonder hierbij in de val te trappen van anachronisme en presentisme.

In de arbeidsmarktfinaliteit wordt er voor historisch bewustzijn per graad geen verplichte periode naar voor geschoven. Wel zorgt de leraar voor een afwisseling tussen de zeven historische periodes - waaronder de hedendaagse tijd - van het courante westerse referentiekader. Daarenboven zet de leraar bij de doelenrealisatie historisch bewustzijn in de eerste en tweede graad arbeidsmarktfinaliteit expliciet in op gelijkenissen en verschillen (en verbanden) tussen heden en verleden. Vanuit het werken aan PAV b² biedt dit heel wat kansen om – ongeacht de graad- in te zetten op geïntegreerd werken aan doelen van beide sleutelcompetenties.

Ruimtelijk bewustzijn (SC 9)

Systeemdenken is als strategie expliciet opgenomen in de leerplandoelen burgerschap (BV2_07.04). Deze strategie is kenmerkend bij doelenrealisatie ruimtelijk bewustzijn. Daarom adviseren we om bij het geïnformeerd, beargumenteerd en constructief dialogeren over maatschappelijke thema's (07.04) in de tweede graad in te zetten op samenhang tussen beide sleutelcompetenties. Dit kan door bv. in te spelen op maatschappelijke thema's als migratie, mondialisering, segregatie, multiculturaliteit, klimaatverandering. Deze thema's zijn opgenomen in de doelen van ruimtelijk bewustzijn.

Cultureel bewustzijn en culturele expressie (SC 16):

Kunst, in al haar vormen, leent zich tot het verrijken van enkele centrale pijlers in de doelen van burgerschap: democratische samenleving (kunst en activisme/ kunst-protest, ...) identiteit (verbeelding van identiteit) en diversiteit (uitdrukking van diverse stemmen en perspectieven binnen de samenleving).

Erfgoededucatie als voorbeeld van een concrete thematische insteek biedt mogelijkheden om met doelen van beide sleutelcompetenties geïntegreerd aan de slag te gaan. Door het verkennen en analyseren van erfgoed wordt kritisch denken, empathie en respect voor diversiteit gestimuleerd. Leerlingen komen immers in contact met verschillende perspectieven, waarden en tradities. Erfgoededucatie biedt leerlingen ook de mogelijkheid om verbinding te maken met hun lokale gemeenschap en de bredere wereld vanuit persoonlijke betekenisgeving en collectieve herinnering waardoor ze zich meer betrokken voelen bij en zich verantwoordelijk voelen voor de samenleving waarin ze leven.

² De algemene vorming in de arbeidsmarktfinaliteit kan geclusterd worden volgens de eigen schoolvisie. Vanuit de PBD GO! adviseren we om de algemene vorming te clusteren in twee vakken PAV: PAV a en PAV b. PAV b is een organisatievorm waarbij projectmatig en geïntegreerd gewerkt wordt aan doelen van SC 2 (Nederlands), SC 7 (burgerschap), SC 8 (Historisch bewustzijn) en SC 16 (Cultureel bewustzijn en culturele expressie). Meer info hierover vind je op de vakkenruimte in Smartschool (PBD GO! PAV SO)

Het is ook van belang om het werken aan de doelen burgerschap af te stemmen op het pedagogisch project van de school. De generieke formulering van de doelen burgerschap laat dit toe. Rekening houdend met accenten in dit pedagogisch project, welke samenhang dringt zich op en vanuit welke thema's kan er gewerkt worden?

Schoolniveau: Een ondersteunende burgerschapscultuur op school is essentieel voor de ontwikkeling van burgerschapscompetenties. Het realiseren van de doelen vereist daarom een gezamenlijke inspanning van het schoolteam. Hoe worden leerlingen betrokken bij besluitvorming op school? Op welke manier biedt de school mogelijkheden voor peerondersteuning? Hoe wordt er gewerkt aan het opbouwen van sterke banden tussen leraren en leerlingen? Hoe wordt meertaligheid op een positieve manier benut? Op welke manier moedigt de school dialoog aan tussen verschillende klassen, leerjaren en schoolgraden? Burgerschap integreren in de schoolorganisatie is de enige garantie op een duurzame realisatie van deze sleutelcompetentie.

Brede school: Samenwerken met ouders, de buurt en externe organisaties zorgt voor een écht geïntegreerde aanpak en versterkt de burgerschapscompetenties van alle leerlingen.

WAT maakt kwaliteitsvol werken aan burgerschap essentieel?

Bovenstaande geïntegreerde/ schoolbrede benadering beoogt het effectief verankeren van burgerschap in het curriculum. Immers, wanneer leerlingen gestructureerde tijd krijgen om zich te verdiepen in de sociale wetenschappelijke concepten van de burgerschapsdoelen, contact kunnen hebben met partners of initiatieven gericht op burgerschapsvorming, hun stem op school gehoord wordt, afwijkende standpunten worden erkend en ze leren om vanuit verschillende perspectieven naar actuele maatschappelijke thema's te kijken en hierover in dialoog te gaan, zijn ze volgens recent ICCS-onderzoek positiever over hun eigen burgerschapscompetenties en voelen ze zich hierin ook competentier.

Rekening houdend met bovenstaande aanpak onderscheiden we onder meer volgende **doelstellingen op drie niveaus**: beleid, leraren en leerlingen.

Doelstellingen op beleidsniveau	<ul style="list-style-type: none">• Ontwikkelen van een visie rond burgerschapsonderwijs waarin duidelijk wordt welke accenten van het pedagogisch project van de school versterkt worden door het werken aan burgerschap en hoe burgerschapseducatie vanuit de doelen gerealiseerd wordt in het curriculum. In deze visie is er verder aandacht voor:<ul style="list-style-type: none">▪ Het betrekken van verschillende actoren (leerlingen, leraren, beleid, ouders, organisaties waarmee de school samenwerkt, PBD).▪ De integrale aanpak van burgerschap in het curriculum door in te zetten op samenhang tussen doelen.▪ Het integreren van burgerschap in verschillende aspecten van de schoolorganisatie (pedagogisch klimaat, schoolregels, ...).▪ Het integreren van burgerschapsonderwijs in buitenschoolse activiteiten, zoals projecten, themadagen, stages, enz..• Het verhogen van participatie op school. Participatie van leerlingen met alle schoolpartners draagt bij aan een sterke burgerschapscultuur én zorgt voor een groter beleidvoerend vermogen van de school.• Koppelen van vakexperten aan het werken met doelen burgerschap. In de leerplannen staat meer info over de vakkenkoppeling voor SC 7.• Bewaken van de continuïteit in het lerarenteam dat aan zet is bij de doelenrealisatie van burgerschap.• Ondersteunen van leraren die samen aan burgerschapscompetenties werken. Denk aan het inbouwen van structurele overlegtijd en ontwikkeltijd. Erken de extra nood die er is aan samenwerking om de horizontale en verticale samenhang te bewaken• Aansturen op of het organiseren van professionalisering rond burgerschap. Het ondersteuningsaanbod van de PBD biedt hiertoe heel wat kansen.• Beoordelen van de effectiviteit van de implementatie van de visie op burgerschapsonderwijs en het bijsturen waar nodig. De GO! Burgerschapsboosters kan hierbij helpen.
---------------------------------	--

<p>Doelstellingen op lerarenniveau</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Werken vanuit de doelen in het leerplan bij het ontwikkelen van leermiddelen en het organiseren van leeractiviteiten. De pedagogisch-didactische wenken in de vakkenruimte op Smartschool en in de GO! Navigator geven tips om kwaliteitsvol aan te slag te gaan en in te spelen op de interesses van leerlingen. • Evalueren en bijsturen van ontwikkelde of uitgegeven leermiddelen voor burgerschap. Deze kritische kijk vertrekt vanuit de leerplandoelen en de indicatoren voor kwaliteitsvolle leermiddelen. Het leerplan burgerschap en de 'kwaliteitscyclus voor leermiddelen' in de vakkenruimte op Smartschool en in de GO! Navigator helpen hierbij. • Overleggen en samenwerken met collega's om in te zetten op een curriculumbrede aanpak. De vakkenruimte op Smartschool bevat per graad en finaliteit een document met voorbeelden om doelen van burgerschap in samenhang aan te bieden met doelen van andere disciplines. Ook de uitgewerkte lessenreeksen in de vakkenruimte kunnen inspireren. • Zorgvuldig plannen en benutten van extra oefenmomenten voor leerlingen, zoals tijdens projectdagen, themaweken of vakgebonden initiatieven waar een duidelijke link is met burgerschap. • Ontwikkelingsgericht evalueren van doelen burgerschap met aandacht voor verschillende evaluatiemethoden die passen bij de aard van de leerplandoelen. De didactische materialen en evaluatierichtlijnen in de vakkenruimte op Smartschool bieden hierbij ondersteuning. • Versterken van een burgerschapscultuur door het inzetten op een veilige en positieve relatie tussen leraar en leerling, het integreren van participatiemogelijkheden in de klas en op school, het creëren van een open dialoog waarin verschillende perspectieven een plaats kennen, het organiseren van een leerlingenraad, enz.. • Betrekken van relevante partners om doelstellingen te realiseren en optimaal in te spelen op de leefwereld van de leerlingen. Hierdoor reikt het werken aan burgerschapscompetenties verder dan de grenzen van de eigen school. De bronnenfiches in de vakkenruimte verwijzen naar potentiële partners die mogelijk waardevol kunnen zijn. • Professionaliseren op het gebied van burgerschapsonderwijs, waaronder het zich verdiepen in de sociaalwetenschappelijke concepten eigen aan het leerplan burgerschap, het zich verdiepen in effectieve didactiek, het verkennen van praktijken van andere scholen, het vergroten van de knowhow in het omgaan met gevoelige onderwerpen en mogelijke conflicten in de klas, enz.. Het ondersteuningsaanbod van de PBD biedt hiertoe heel wat kansen.
<p>Doelstellingen op leerlingenniveau</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Het gebruiken van kennis en inzicht over sociaal maatschappelijke concepten bij het kritisch kijken naar en het constructief dialogeren over maatschappelijke thema's. • Inzicht hebben in democratische principes en vanuit deze principes bereid zijn om vreedzaam met anderen samen te leven. • Actief deelnemen aan leeractiviteiten die inzetten op het ontwikkelen van burgerschapscompetenties, zowel in de klas, in de school als daarbuiten. • Vanuit rechten, verantwoordelijkheden en plichten als burger actief mee vorm geven aan de samenleving. • Interesse tonen in politieke en sociale thema's.

Bronnen

AHOVOKS (2016). *Peiling burgerzin en burgerschapseducatie in de derde graad secundair onderwijs*. ([link](#))

Denys, K. & Smets, W. (2022). *Elke school socialiseert. Vele wegen naar burgerschap*. Politeia.

Djapo, (2022). *Inspiratiegids: De school als oefenplaats*. ([link](#))

Enabel, (2018). *Inspiratiegids: Doelgerichte schooltrajecten rond wereldburgerschapseducatie*. ([link](#))

Deweerd, L., Enckels, M. & Gellens, S. (2018). *Groeien in actief burgerschap. Samen leren samenleven*. Politeia

ICCS: *Onderzoeksrapport Vlaanderen. Een onderzoek naar burgerschapseducatie in Vlaanderen*. Leuven: Centrum voor Politicologie (2017). ([link](#))

ICCS: *Onderzoeksrapport burgerschap in beeld. Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief* (2023). ([link](#))

Joris, M. (2021). *Burgers in de maak? Burgerschapsvorming op school anders bekeken*. Pedagogische Studiën, 98(3). ([link](#))

Peschar, J. & Hooghoff, H. (2010). *Scholen voor burgerschap. Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*. Maklu

Extra materialen

- **pedagogisch-didactische wenken in de doelenfiches** verhelderen de leerplandoelen en geven wenken om de doelen te realiseren (*bron: vakkenruimte burgerschap in Smartschool*)
- **horizontale linken vanuit doelen burgerschap** geven mogelijke linken weer tussen doelen burgerschap en andere disciplines in basisvorming/ specifiek gedeelte (*bron: vakkenruimte burgerschap in Smartschool*)
- **verticale leerlijn** geeft de verticale samenhang tussen de leerplandoelen weer in een overzichtelijk document (*bron: vakkenruimte burgerschap in Smartschool*)
- **tips rond evalueren met aandacht voor het beheersingsniveau** geven inspiratie om de leerplandoelen te vertalen naar de leerlingen toe, rekening houdend met het beheersingsniveau van het leerplandoel. (*bron: GO! vakkenruimte in Smartschool*)
- **kwaliteitscyclus leermiddelen** is een stappenplan om doordacht stil te staan bij de keuze of bij het ontwikkelen van leermiddelen. (*bron: vakkenruimte burgerschap in Smartschool*)
- **leermiddelen: indicatoren Excel** biedt een overzicht van mogelijke criteria en indicatoren die voorop kunnen staan bij het kiezen, beoordelen en ontwikkelen van leermiddelen. (*bron: vakkenruimte burgerschap in Smartschool*)
- **bronnenfiches** inspireren om leermiddelen te versterken. (*bron: vakkenruimte in Smartschool*)
- **realisatietabellen** bieden een overzicht van te realiseren doelen en bieden mogelijkheden om doelenrealisatie systematisch te overdenken. (*bron: vakkenruimte in Smartschool*)
- **presentatie info- en leerplanimplementatiesessies** verhelderen de leerplandoelen (*bron: GO! vakkenruimte in Smartschool*)
- **tegels 'beleid en kwaliteitsontwikkeling'** biedt handvatten voor beleidsteams om het schoolbeleid en de curriculumorganisatie verder uit te bouwen met effect tot op de werkvloer. (*bron: GO! Navigator in Smartschool*)